

Solženicynov Dom rakoviny

PAVEL LIČKO

Text je prepisom strojopisu, ktorý vyšiel v češtine pod názvom Solženicynovo onkologické oddělení spolu s ukázkou z románu Rakovina v Revue světové literatury 18. marca 1968.

Odessu nazývajú matkou a Rostov otcom. Táto rodičovská dvojica typických veľkoruskýcn a práve preto nie len ruských veľkomiest zrodila najmä v modernej histórii mnoho vášnivých pohybov, divoké rebelantské náтуры i neskrtné talenty. Solženicyn prežil detstvo a stredoškolské roky po októbri a práve v Rostove, no potom sa ho vzdáva. Navždy. Prostredie národne i sociálne také rozbité, nevyrovnané, nezodpovedalo jeho jednoznačnému naturelu. Vtedy, keď sa stredná Európa už zvjála v rokoch, ktoré my pamätáme ako posledné dobré roky predmníchovskej republiky, ale až do vypuknutia sovietskonemeckej vojny, študoval v zdanlivom tichu, no v elektrizujúcom sa ovzduší, fyziku a matematiku na univerzite v Rostove a potom sa ďalej zapísal na fakultu dejín filozofie a literatúry v Moskve.

Od chlapčenských čias chcel svoj život realizovať v umení; najprv sa pravda zasnvoval dráme a vďaka náhode do Rostova sa totiž v čase, keď Solženicyn stál pred maturitou, dostal do akéhosi umeleckého vyhnanstva slávny moskovský režisér Zavadskij, stal sa skoro hercom. Úspešne debutoval u Zavadského v hereckej škole, no túto dráhu prešiel obyčajný chronický katar hlasiviek. Aj jeho prvé literárne pokusy spadajú do tohto obdobia. Fyzika a matematika boli vtedy preňho vlastne budúcim živobytím, no neopúšťa ani najväčší sen svojho života a preto ku koncu štúdií na rostovskej univerzite súčasne v rokoch 1939–41 absolvuje dva ročníky slávneho moskovského inštitútu dejín filozofie a literatúry, ktorý sa svojim avantgardným profesorským zborom, svojimi priebornými vyučovacími metódami

preslávil natolko, že bol krátko nato rozpustený.

Rostovské fluidum naňho nepôsobilo, život tam mu dával málo, popudzoval ho nečistý ruský jazyk, ktorý sa tam vytváral stretávaním mnohých jazykových kultúr, ani príroda sa mu nevidela. Od počiatku túžil po eldoráde čistého pravého ruského života v strednom Rusku. Písal poviedky a hoci mohol pokračovať v matematicko-fyzikálnom štúdiu ako stalinský štipendista, čo bolo hádam viac než náš červený diplom, zamieroval sa cielavedome na umenie.

Od počiatku túžil po eldoráde čistého pravého ruského života v strednom Rusku.

Poviedky mu pravda Lavreňov i Fedin, ktorí vtedy viedli najzávažnejšie literárne žurnály v Moskve, chceli uverejniť, no nemohli. Toto memento mladého skúmaného literáta neodradzovalo a ďalej sa seriózne pripravoval na literárnu tvorbu. Jeho prvé práce sa poväčšine zachovali, ak mu pravda bude vrátený jeho literárny archív, ktorý, ako vieme z vyhlásenia spreď dvoch rokov, opatrovali v poslednom čase bezpečnostné orgány. No mnoho prvotín ostalo na Ľubianke, na onom Pankráci, ktorým neskoršie prešiel on i mnohí iní. Pod prvotinami prirodzene nesmieme rozumieť len prózu, hoci v súvislosti s jeho menom sa nám akosi automaticky vynára práve ona. Solženicyn sa za tridsať rokov svojej tvorivej činnosti plne angažoval aj v poézii, i keď jeho básne doteraz hádam okrem jedného dvoch priateľov nik nepozná.

Alexander Solženicyn aj ako občan, aj ako spisovateľ statočne zniesol dnes už známou tragédiu. Tragédiu obetavého frontového

sovietskeho dôstojníka, bojujúceho po celú vojnu v prvých líniiach, ktorý bol jednoduchým rozhodnutím osobitnej komisie bez rozsudku uvrhnutý na osem rokov do trestaneckého tábora. Príčina: kritické názory vyslovované v listoch priateľom, o tom, že Stalin je zodpovedný za prvé neúspešné obdobie vojny. A aj tu sa Solženicyn, nech mi je to odpustené, prejavoval vyslovene literársky. Ťažisko kritických poznámok, ktoré si vymieňal s intímnyim priateľom, bolo v kritike Stalinovho jazyka, v posudzovaní jeho teoretických slabín. Dnes pravdaže pokladá vieru, že úvahy, takéto úvahy, možno v uzavretom kruhu vyslovovať, za mladícku nerozvážnosť tých čias. No ako vieme, slobodného prejavu svojich názorov sa nevzdáva ani neskoršie, vo veľmi komplikovaných a ťažkých situáciách. Solženicyn dokáže prudko a jednoznačne reagovať bez

***Solženicyn dokáže prudko
a jednoznačne reagovať bez
ohľadu na taktizovanie.***

ohľadu na taktizovanie. Presvedčili sme sa o tom už pri prvom osobnom kontakte s ním. Začiatkom roku 1966 sme v Moskve u súdruha, ktorý vtedy viedol, ale už nevedie zodpovedný úsek vo Sväze spisovateľov, darmo žiadali, aby nám sprostredkoval rozhovor s autorom, takým známym a už vtedy takým obľúbeným u československých čitateľov. Odmietal, ba odbíjal nás priam vehementne s tým, že Solženicyn je smrteľne chorý, vôbec neprijíma novinárov a už najmä nie redaktorov takého časopisu, ktorý uverejnil Jevtušenkovu Autobiografiu. Obrátili sme sa teda na Solženicyna telegraficky

do Riazane. Mám pred sebou jeho telegram, ktorým odpovedal (v ten istý deň). Súhlasím vašim príchodom pondelok alebo utorok alebo stredu hociktorom čase stop. Potom v Riazani sme sa aj na inej epizóde presvedčili, aký vie byť rozhodný a ako lakonicky „rieši“ situácie, nad ktorými by si iný trochu hádam lámal hlavu. Alexander Isajevič už predtým dostal od Sväzu československých spisovateľov pozvanie na návštevu Československa. Bolo to, povedal by som pozvanie po sväzovej línii a preto sa najprv dostalo do rúk spomínanému činiteľovi v Moskve. Ten mu napísal: Sväz československých spisovateľov Vás pozýva na návštevu do Československa. Odpovedzte im našim prostredníctvom, že návštevu nemôžete pre vážnu nemoc uskutočniť. Solženicyn nám ukázal text telegramu, ktorým odpovedal „ich prostredníctvom“: Sväzu československých spisovateľov. Rád by som navštívil Československo, no niektorí byrokrati mi to znemožňujú.

Tento telegram by sme asi darmo hľadali na sväze v Prahe. Veď hádam preto sväz neskoršie opätovoľ pozvanie. Asi s rovnakým výsledkom. Alexander Solženicyn má veľmi priateľský vzťah k Československu nielen preto, že malá časť jeho literárnej tvorby, ktorá bola doteraz vydaná, stretla sa so záujmom nášho čitateľa. Ale pokladá našu krajinu za veľmi perspektívnu v prebojovávaní pokroku. Svedčí o tom poznámka, ktorú vtedy utrášil v rozhovore. „Ak dôsledne uskutočnite hospodársku reformu (vtedy to boli u nás v tomto smere prvé a s veľkou vervou sledované pokusy), rozbijete všetky chmáry...“ Žiaľ, Solženicyn je hádam viac známy u nás ako doma, lebo tam okrem zverejnenia tých prác, čo poznáme aj u nás, nemohol vystupovať verejne na literárnych večierkoch, v rozhlasových a televíznych programoch atď. No známy je. Na odlahlej železničnej stanici, na ktorej sme bezradne vypadli z moderného elekrovlaku, smerujúceho z Moskvy kamsi

tisíce kilometrov do hlbín Ruskej ríše, a dosť vyjavene zastali na zasneženej rovine, kde nebolo ani chyrovať o nejakom meste, stáli onoho rána po spomínanom pozvaní, za drevenými barakmi dva ošarpané taxíky. Zrejme už boli obsadené, ved'okolo nich nervózne pofajčievajú a dívajú sa do jasnéhoneba, prešľapovalo niekoľko dôstojníkov v rozličných uniformách. Čo robiť? Na stepi leží polmetra snehu, nič, čo by sa podobalo Riazani, na horizonte nevidno. Všimol som si však, že jeden z taxikárov, vysoký, silný obor, má na ľavom zápästí vytetované ostnaté dróty. Pristúpil som k nemu a bez slova som mu strčil pod nos otvorený zápisník so Solženicynovou adresou. Nechápavo sa na mňa zadíval. Adresa bola totiž napísaná latinkou. No keď som mu prečítal meno a adresu, strpol, pobzeral sa, prudko otvoril dvere svojho taxíka, a už sme uháňali, len sa tak sneh za nami kudlil. Bez slova nás vari po dvadsiatich kilometroch zložil pred Solženicynovým domom, odmietol s urazenou tvárou cestovné a obrovitou tetovanou labou mi stisol ruku tak, že tento stisk cítim dodnes. Solženicyn je teda známy.

Dnešný Solženicyn je osobnosť prísne a presne sformovaná. Je neústupný vo svojich krédach. Neotrasiteľný vo svojom presvedčení. Jeho vzťah k spoločnosti je historicky prostý, lebo neočakáva od nej nič iné než kritiku literárneho diela. Uvedomuje si, že spisovateľ môže vďaka svojmu umeleckému vnímaniu sveta a vďaka svojej intuícii odhľadávať mnohé spoločenské javy skôr než iní a z neočakávanej strany. A dokázal, že cena spisovateľovho talentu, cena, ktorou zaň aj platí, je jeho povinnosť oznamovať spoločnosti to, čo vidí, najmä to znepokojujúce.

Bytostne nenávidí v literatúre to, čo sám nazval kozmetikou. A s tým isto súvisí aj presvedčenie, že spisovateľ sa musí dívať na svoje poslanie nielen z hľadiska povinnosti voči spoločnosti, ale že má prvoradú povinnosť aj voči každému

jednotlivcovi. To preto, lebo život jednotlivca a spoločnosti sa vždy neprekrýva. Alexander Solženicyn pokladá tieto povinnosti spisovateľa, povinnosti voči spisovateľovi, za nemenej závažné než voči spoločnosti. Už aj preto, lebo človek je podľa jeho mienky fyziologickou a duchovnou bytosťou skôr, než sa stane členom spoločnosti.

***Bytostne nenávidí
v literatúre to, čo sám nazval
kozmetikou.***

Sám je odchovanec ruskej literatúry. A myslí si, že táto literatúra sa vždy vyznačovala hlbokým vzťahom k tým, čo trpia. Pri inej príležitosti, o rok neskoršie, rozviedol túto myšlienku a napísal, že ruská literatúra práve preto, lebo v určitom období netlmočila ovzdušie súčasnosti, že nie vždy mohla tlmočiť spoločnosti svoj bôľ a znepokojenie, v potrebnom momente vystrihať pred hroziacimi mravnými a sociálnymi nebezpečenstvami, stratila to vedúce svetové postavenie, ktoré zastávala koncom minulého a začiatkom tohto storočia, aj slávu experimentovania, akou vynikala v dvadsiatych rokoch. No podľa Solženicynovej mienky literárny život dnešného Ruska sa vo svete dnes javí neporovnateľne chudobnejším, plochejším a nižším, než je v skutočnosti, než by sa prejavil, keby nebol obmedzovaný a uzatváraný. A toto je strata aj pre svetovú literatúru. Keby mala k dispozícii všetky neoklieštené plody ruskej literatúry, prehĺbila by sa jej duchovnou skúsenosťou. Solženicyn, ako sa to už dávnejšie dokumentovalo, je veľmi svojrázna literárna osobnosť, dobre pripravený spisovateľ z povolania, pripravený talentom, umeleckými

sklonmi i celou životnou erudíciou a napokon, ale nie *at least* životom samým. Jeho Jeden deň Ivana Denisoviča a novelky, ktoré poznáme, to nie sú len jednorazové spontánne výkriky trýzneného človeka na umeleckej úrovni. To je len časť jeho celoživotnej literárnej tvorby. A časť nepatrnejšia, pričom už po prečítaní niektorých jeho ďalších textov možno mať dokonca pochybnosti, či najzávažnejšia. Ak si aj nebudeme všimáť básnickú tvorbu (no vydala by niekoľko zbierok), lebo autor ju nehodlá predstaviť čitateľovi, ani kritikovi, sú tu ďalšie prozaické i dramatické práce, ktoré už dnes tvoria dovedna to, čomu sa hovorí úctyhodné rozsiahle literárne dielo. Román Dom rakoviny má vo svojich dvoch dieloch skoro tisíc strán, ďalší román z minulých rokov V kruhu prvom je ešte rozsiahlejší. Z doteraz neuvydaných, okrem mnohých noviel a poviedok, ktoré už hádam ani autor, ani čitateľ nikdy nedostane do rúk, sú to: otrasná divadelná hra Jeleň a postelnička (v origináli Oleň i šalašovka) a mikropovedky. Hlboko sa zaoberal aj filmovou scenáristickou tvorbou, už pred rokmi dokončil (r. 1959) napríklad scenár nazvaný *Tanky poznajú pravdu*. Pri všetkej neuveriteľnej skromnosti, ktorá vyžaruje z každého Solženicynovho postoja, s istotou a ako keby len mimochodom, v spomínanom rozhovore vyhlásil, že svoje filmové scenáristické práce zatiaľ nedáva k dispozícii realizátorom, aj keby sa takí našli, lebo sa mu podarilo pri štúdiu tohto žánru prísť na nové dramatické metódy, ktoré veľmi zefektívňujú a zvyšujú účin výslednice filmového diela, čo platí v pozitívnom i v negatívnom zmysle. A práve z obáv, že by nová metodika, nezávislá na obsahu, mohla byť zneužitá, ostávajú tieto scenáre zatiaľ v autorovom archíve.

A propos, autorov archív. Utriedil ho, zväzil a zhodnotil. Zaradil doň aj tie práce, ktoré vznikli v mozgu, v tábore, kde Solženicyn mnohé veci písal tým spôsobom, že ich vytvoril v hlave a naučil sa

ich kapitolu za kapitolou naspamäť. Po odchode z tábora do večného vyhnanstva, keď už mal k dispozícii papier a ceruzku, všetky tieto svoje literárne výtvary napísal. Mnohé z nich, ako povedal, nikdy nepredloží čitateľovi. Tvoril ich vo chvíľach, keď mnoho razy zomieral, keď duch i telo stáli na pokraji záhuby. A nepokladá ich za literárne zrelé. Nad touto subjektívnou zásadou, hádam aj škodlivo subjektívnou, môžeme pokrčiť plecami, ale musíme ju rešpektovať. Nesporne je to však súčasť jeho diela. Ako sme sa lanskeho roku polooficiálne dozvedeli, celý tento archív, ktorý mal uschovaný u priateľa v Moskve, sa dostal do nepovoláných rúk, ba boli aj pokusy niektoré texty, ktoré autor nikdy nehodlal publikovať, vydávať za úryvky z jeho románu Dom rakoviny.

Dom rakoviny je kniha o ľuďoch, čo si dávno zakazovali veriť, lebo nový politický väzeň iba v prvých rokoch odpykávania trestu verí zakaždým, keď ho zavolajú z cely a povedia mu, aby si zobral veci, že ho idú prepustiť na slobodu... Hlavný hrdina tohto románu Oleg bol takto skeptický. Tie srdcové bunky, ktoré vytvorila v nás príroda pre radosť, stávali sa mu už nepotrebnými, odumierali. A tie kúštičky duše, v ktorých sa chúlila i viera, rokmi zažívali prázdnotou a vysychali. Dosýta sa už naveril, nespočetnekrát veril, že ho prepustia a vráti sa domov, no potom už mal toho dosť. Napokon sa chcel vrátiť jedine do svojho skvelého vyhnanstva.

No napriek tomu je to aj kniha o ľuďoch, a platí to aj o Olegovi, ktorí sa vracajú do života, aj keď tento život znamená len večné vyhnanstvo v cudzích krajoch. Oleg sa po sedemročnom pobyte v trestaneckom tábore a vyše ročnej práci v nehostinnom Kazachstane dostáva do onkologickej nemocnice, vlastne dovlečie sa ta. A prekonáva šialenú tortúru byrokratického „vybavovania“. Je nevládný, zmorený svojím rakovinovým nádorom, prichádza zomrieť. No nemoc má neobyčajne šťastný priebeh, a tak sa Solženicynov hrdina zrazí s občajným

životom slobodných ľudí, so životom, ktorý tu vystupuje na povrch hmatateľnejšie, lebo sú to ľudia postihnutí rakovinou a v strachu pred smrťou obnažujú väčšie či menšie rakovinové ložiská svojich srdc, duší, mozgov.

Román sa síce v origináli volá doslovne Onkologické oddelenie, no autor v liste z apríla 1967 upozorňuje, že titul netreba prekladať tak, aby vyznieval odborne lekársky, veď ide o dom, budovu rakoviny, veľkú, niekedy gniaviacu človeka a názov má aj všeobecnejší význam.

V tomto dvojdielnom románe, z ktorého zatiaľ môžeme sledovať len text prvého dielu, sa Solženicyň vzdialil od jednoznačnej tematiky svojho Ivana Denisoviča. Nič ľudské mu tu nie je cudzie ani ako mysliteľovi, ani ako literátovi. Zotráva na realistických tvorivých princípoch a osobitosť svojho podania vkladá do precízneho a úsporného jazyka, do sociálnopolitických vyhrotených konklúzií. Pohľad do sexuálnoerotickej intimity, s ktorým nášho čitateľa oboznamujeme dvomi kapitolami prvého dielu románu, nie je jediný, ale vari ani najdôležitejší. Autor ho vrhol len preto, aby mohol neskoršie čitateľovi lepšie vykresliť iné vzťahy a pocity. Aby sa výraznejšie odrážali ostatné tragické osudy. Aby mohol pôsobivo a presvedčivo predstaviť napríklad Rusanova, oblastného činiteľa, ktorý síce mal rád svoj ľud, svoj veľký ľud. A slúžil mu. Bol ochotný dať zaň život, no ako sa míňali roky, čím ďalej, tým viac nemohol vystáť ľudí. Tých spurných, večne uhýbajúcich, vzdorujúcich a ešte si čosi vyžadujúcich ľudí. No Rusanov je v Solženicyňovom románe akýsi mimoobčiansky typ, funkcionársky. On však zaľudňuje svoj román predovšetkým normálnymi občianskymi postavami, ľuďmi, čo sú síce zocelení príšernými životnými osudmi, ktorých nezlomilo najtragickejšie obdobie, no ktorí sú vnútorne krehkí a ľudsky bezmocní. Celý dej románu sa odohráva vlastne v niekoľkých dňoch a autor uvádza čitateľa do minulosti v retrospektívach, kde je najmä v baladických víziách ume-

lecky najsilnejší. Je to teda niekoľko dní, ale nie už niekoľko dní Ivana Denisoviča, personifikujúceho utrpenie miliónov Ivanov Denisovičov, no niekoľko dní ľudí, ktorých tak isto zrodila k literárnemu obrazu trpká skúsenosť prozaika, čo svoje deje i postavy videl skôr, než mu vyrástli spod pera. Solženicyň sa v tomto svojom románe nezastavuje pred ničím, tak ako v lúbstnoerotických scénach, aj v líčení útrap svedomia je omračujúco odhaľujúci. Vie sa filozoficky múdro a umelecky účinne ponárať do najskrytejších ľudských intimít. Lúbstné erupcie Zoje a Olega napriek tomu, že sú nezvyklé v novšej sovietskej literatúre, sú čisto sovietske. A autor ich nesporne z morálnoestetického hľadiska zvládol. Preto súdime, že to je prijateľná próza, prijateľná, lebo umelecká.

Aj keď má román silné autobiografické črty, autorovi plynie život z pera taký, aký je. No dokázal ním, ak nie iné, tak určite to, že jeho spisovateľský tvorivý diapazón nie je tematicky upätý výlučne na tragiku miest za ostnatým drôtom. Že je spisovateľom rozuzľujúcim problémy našej zúfalo spletitej doby, že vie odvážne zarezáť do vredov jednotlivca i spoločnosti. Lebo len tak sa liečia.

V týchto dňoch hádam už končí Solženicyň svoj najnovší román. Už niekoľko mesiacov, ako sme sa dozvedeli od moskovských priateľov, zotráva vo svojej pracovnej *splendid isolation*, kdesi na neznámom mieste v hĺbinách stredoruských lesov, kde na stá kilometrov dookola sú len lesy a lesy. Teda, ako to vyhlásil vtedy, plní svoje hlavné poslanie. Povedal vtedy: „Som si istý, že svoje spisovateľské poslanie splním za každých okolností, a z hrobu ešte úspešnejšie a neodškriepiteľnejšie ako živý. Nik nezahatá cestu pravde a za jej napredovanie som ochotný podstúpiť aj smrť. No možno nás mnohé lekcie naučia napokon nezadržovať pero spisovateľa za jeho života.“ Toto bolo pred rokom. Dnes citujeme Solženicyňov výrok v pevnej viere, že sa stáva už len dokumentom.